

ನಮ್ಮ ಭೂಮಿ, ನಮ್ಮ ಜೀವನ

ದಿವಾನ್ ಸಿಂಗ್ ನಾಗರಕೋಟೆ

ಪರಿಸರ ಶಿಕ್ಷಣದ ವಿಷಯವಾದ “ನಮ್ಮ ಭೂಮಿ, ನಮ್ಮ ಜೀವನ”ವನ್ನು ಉತ್ತರಾಖಂಡದ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಬೋಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದ ಬೋಧನೆಯನ್ನು 1987ರಲ್ಲಿ ಆಲ್ಪೋರಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪನುವನೋಲಾದ ಗಾಂಧಿ ಇಂಟರ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯೋಗಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಈಗ ಉತ್ತರಾಖಂಡದ 1000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ 6, 7 ಮತ್ತು 8ನೇ ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ, ಕಲೆ ಹಾಗೂ ಗೃಹ ವಿಜ್ಞಾನದ ವಿಷಯದ ಬದಲಾಗಿ ಬೋಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದೇ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಸರ್ಕಾರೇತರ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು (ಉತ್ತರಾಖಂಡ ಸೇವಾನಿಧಿ, ಗಾಂಧಿ ಇಂಟರ್ ಕಾಲೇಜ್, ಪನುವನೋಲ ಮತ್ತು ಮಿತೋಲ ಆಶ್ರಮ), ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಗಳು ಸ್ಥಳೀಯ ಪರಿಸರದ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಜಂಟಿಯಾಗಿ ಪಠ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಇದನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಪಯಣದಲ್ಲಿ, ಪರಿಣಿತರ ಸಲಹೆಗಳು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕರು ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅನುಭವದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪಠ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಬಾರಿ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಲಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೇ ಇದನ್ನು ಕ್ಷೇತ್ರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೂ ಹೊಂದಿಕೆಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು.

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಬೆಟ್ಟಗಾಡು ಪ್ರದೇಶದ 39 ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ 9 ಮತ್ತು 10ನೇ ತರಗತಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚುವರಿ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ನೀಡಲಾಯಿತು, ಅನಂತರ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಗಳ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವಿಭಾಗದ ಮತ್ತು ಎನ್‌ಸಿಇಆರ್‌ಟಿಯ ವಿಷಯ ಪರಿಣಿತರ ಸಲಹೆಯ ಮೇರೆಗೆ 6 ರಿಂದ 10ನೇ ತರಗತಿಯವರೆಗೂ ಹೊಂದಿಕೆಯಾಗುವಂತೆ ಮಾರ್ಪಡಿಸಲಾಯಿತಲ್ಲದೇ ಬೆಟ್ಟದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಲೆಗಳ 6, 7 ಮತ್ತು 8ನೇ ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಯಿತು.

ವಸ್ತು ವಿಷಯ

ಈ ವಿಷಯವು ಗ್ರಾಮದ ಪರಿಸರ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಅದರ ತಾಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮತ್ತು ಉರ್ಜಿತತೆಯ ಸಮತೋಲನ (sustainability), ಆ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಬಹುದಾದ ಜೀವಿಗಳ ಗರಿಷ್ಠ ಪ್ರಮಾಣ (carrying capability) ಮತ್ತು ಸಂಪೂರ್ಣ ಗ್ರಾಮದ ಜೀವಿ-ಪರಿಸರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು

ಆಧರಿಸಿದ್ದು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಂದುಗೂಡಿಸುವ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಾಗುವುದು. ಭೂಮಿಯ ಅಧ್ಯಯನ, ಗ್ರಾಮದ ನಕ್ಷೆಯ ರಚನೆ, (ಭೂ) ಮಾಪನ ತಂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಅದರಲ್ಲಿ ಒಳಗೊಂಡ ಗಣಿತ, ಗ್ರಾಮದ ಇತಿಹಾಸ, ಮರ-ಗಿಡಗಳ ಸಸಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದು, ಉತ್ತರಾಖಂಡದ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಸ್ಯರಾಶಿ, ಭೂಸಾರ ರೂಪುಗೊಳ್ಳುವುದು, ನೀರನ್ನು ಒಯ್ಯುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಜಲಮಯ ಹರಿವಿನ ಮಾಪನ ಹಾಗೂ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ನೀರಿನ ಬಳಕೆ, ಬೀಳುವ ಮಳೆಯ ಮಾಪನ ಹಾಗೂ ದತ್ತಾಂಶಗಳ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ, ಬೆಳೆ, ಉರುವಲು, ಪ್ರಾಣಿಗಳ ತಳ ಹಾಸು, ಹುಲ್ಲು, ಜೈವಿಕ ಗೊಬ್ಬರದ ಮಾಪನವನ್ನು, ಗ್ರಾಮ ಬೆಂಬಲಿತ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪುನರ್ವಸತಿ, ಟೋಮೇಟೋ ಸಸಿ ಬೆಳೆಯುವುದು, ಸಾವಯವ ಕೃಷಿ ಹಾಗೂ ಉತ್ತಮ ಭೂ ಮಾಪನದ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಇದು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು 6 ರಿಂದ 8ನೇ ತರಗತಿಯವರೆಗೂ ಬೋಧಿಸಲಾಗುವ 37 ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಓದುವ ಪರಿಕರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿರದ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಅಭ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಅಗತ್ಯತೆಯೂ ಇತ್ತು. ಕೆಲವು ಅಭ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಶಾಲೆಯಲ್ಲೆಯೇ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ತಂಡಗಳಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

ಪರಿಸರ ಶಿಕ್ಷಣ ಬೋಧನೆ - ಕೆಲವು ಅನುಭವಗಳು

ಪರಿಸರ ಶಿಕ್ಷಣದ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ನೇರುವ ಮೊದಲು ನನಗೆ ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅನುಭವ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ “ಉತ್ತರಾಖಂಡ ಸೇವಾನಿಧಿ”ಯನ್ನು ಸೇರಿದ ಅನಂತರ ನಾನು ಕಾರ್ಯನಿರತ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ಪರಿಸರ ಶಿಕ್ಷಣ ಬೋಧಿಸುವ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮುನ್ನ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ, ಪರಿಸರ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನನಗೆ, ಸಂಶೋಧನಾ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಅನುಭವವಿತ್ತು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಅರಣ್ಯ ಮತ್ತು ಪರಿಸರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಚಳುವಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ ಅನಂತರ, ಶ್ರೀ ಚಂಡಿ ಪ್ರಸಾದ್‌ಜಿ ಅವರು ಸಂಯೋಜಿಸಿದ ಪರಿಸರ ಶಿಬಿರಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ನಾನು ಪರಿಸರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಮೂಲಭೂತ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕಲಿತೆ.

ನಿಜ, ನನ್ನ ಬಾಲ್ಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲ ನಡೆದಿದ್ದರಿಂದ ನನಗೆ ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಸಹಾನುಭೂತಿ ಇತ್ತು. ಹಲವಾರು ಅಧ್ಯಯನ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾನು ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರಿಂದ ನನಗೆ ಉತ್ತರಾಖಂಡದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ 500ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಳೀಯ ಜೀವನವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ, “ನಮ್ಮ ಭೂಮಿ, ನಮ್ಮ ಜೀವನ”ದ ಪಠ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲು ನನಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ದನ ಮೇಯಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಅತಿ ಬಳಕೆಯಿಂದ ಹಾಗೂ ಅರಣ್ಯನಾಶದ ಕಾರಣದಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬೀಳುಗೈಯುವುದು ಇವುಗಳ ದೃಷ್ಟಿಕೋನವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ನನಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯವೇ ಬೇಕಾಯಿತು. ಹಿಂದೆ, ನನ್ನ ಅನುಭವದ ಪ್ರಕಾರ, ನಾನು ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಮುದಾಯದವರ ಪರವಾಗಿದ್ದೆ. ಆದರೆ ನಾನು ಪ್ರಸ್ತುತವಿದ್ದ ಮೇಯಿಸುವಿಕೆಯ ಅಭ್ಯಾಸಗಳಿಂದಾಗಿ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು ಮತ್ತು ಮರಗಳ ನಾಶದ ನಡುವಿನ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲಿತಾಗ ಹಾಗೂ ಮೇವು ಸಂಗ್ರಹದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಮರಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಬೋಳಾಗಿ ಸುತ್ತಿವೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಅರಿತಾಗ, ನನ್ನ ಪೂರ್ವಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳು ತ್ವರಿತವಾಗಿ ಬದಲಾದವು. ಆದರೆ, ಮಕ್ಕಳು ಏಕೆ ಹೊಲಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಬೇಕು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು ಭೂಮಿ ಇದೆಯೇ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಉಳಿದು ಹೋದವು. ಮಿರ್ತೋಲ ಆಶ್ರಮದ ನನ್ನ ಭೇಟಿಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎಂ ಜಿ ಜಾಕ್ಸನ್ ಮತ್ತು ಮಾಧವ ಆಶಿಶ್ ಮಹಾರಾಜರ ವಾದವೇನೆಂದರೆ ಈ ಪಠ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸುವ ಮಕ್ಕಳು ಮುಂದೆ ವೈದ್ಯರು, ಇಂಜಿನಿಯರ್ ಅಥವಾ ಶಿಕ್ಷಕರಾದಾಗ ಇತರರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವರು, ಒಂದು ವೇಳೆ ಅವರು ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಲು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಅವರು ಉತ್ತಮ ಯೋಜನಾಕಾರರಾಗಿ ಸಾಬೀತಾಗುತ್ತಾರೆ: ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಮಕ್ಕಳು ಅಥವಾ ತಮಗೆ ತಕ್ಕಂಥ ಉದ್ಯೋಗ ದೊರೆಯದಿದ್ದವರು, ಇಲ್ಲಿ ಕಲಿತ ಕೌಶಲ್ಯಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸಂತ್ಯಜ್ಜ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುವರು ಎಂಬುದಾಗಿತ್ತು. ನಾನು ಶಿಕ್ಷಕರು, ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಸಮುದಾಯದವರೊಂದಿಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವಾಗ ಗಳಿಸಿದ ಜ್ಞಾನ, ನಗರಗಳ, ಬೃಹತ್ ನಗರಗಳ ಪರಿಸರಾತ್ಮಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಿತ್ತಲ್ಲದೇ, ಜಾಗತಿಕ ಮಟ್ಟದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಅರಿಯಲು ನನಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಯಿತು. ಕಳೆದ ಹನ್ನೊಂದು ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರೊಂದಿಗೆ ಕಲಿಯುವುದು, ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ತರಗತಿಯ ಹೊರಗೆ ಮಕ್ಕಳೊಂದಿಗಿನ ಚರ್ಚೆ ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಕರೊಂದಿಗೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸಂಭಾಷಿಸುವುದು ಒಂದು ಆನಂದದಾಯಕ ಅನುಭವವಾಗಿದೆ.

ಶಿಕ್ಷಕರು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಮತ್ತು ಸಮುದಾಯದ ನಡುವಿನ ಒಡನಾಟ

ವೇಗವರ್ಧಕ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕ

ಪರಿಸರ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಅನುಭವವನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿ ನೋಡಿದಾಗ, ಶಿಕ್ಷಕರು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಮತ್ತು ಸಮುದಾಯ, ಈ ಕಲಿಯುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರ ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನು ಮತ್ತೊಬ್ಬರು ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡೆ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ, ಶಿಕ್ಷಕರು ತರಬೇತಿಗಾಗಿ ಬಂದಾಗ, ಗಾಳಿ, ನೀರು ಮತ್ತು ಶಬ್ದ ಮಾಲಸ್ಯ, ಜಾಗತಿಕ ತಾಪಮಾನ, ಸಸಿ ನೆಡುವಿಕೆ ಮತ್ತು ವನ್ಯ ಜೀವಿ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅವರಿಗಿದ್ದ ದೃಷ್ಟಿಕೋನವು ಅವರಿಗೆ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಏನು ಕಲಿಸಲಾಗುತ್ತೋ ಮತ್ತು ಅವರು ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಏನನ್ನು ಓದಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದರೋ ಅದರಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಪಠ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ನೋಡಿದ ಅನಂತರ, ಶಿಕ್ಷಕರು ತಾವು ಎದುರಿಸಿದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ, ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಅತೀ ದೂರವಿರುವುದು, ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು, ನೀರಿನ ಲಭ್ಯತೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು, ಪ್ರಯೋಗಾತ್ಮಕ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪಾಠದ ಅವಧಿ ಸಾಲದಿರುವುದು, ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ಸಹಕಾರ ನೀಡದಿರುವುದು ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದರು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ತೊಂದರೆಗಳ ಹೊರತಾಗಿಯೂ, ಬಹುತೇಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿನ ಶಿಕ್ಷಕರು ಪರ್ಯಾಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲು ತಾವೇ ಮುಂದೆ ಬಂದರು. ಸಾಧಾರಣ ಬೋಧನೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅವರು ಗ್ರಾಮಸ್ಥರೊಂದಿಗೆ ಸಂಭಾಷಣೆ ನಡೆಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಈ ಬೋಧನಾ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಅವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸೃಜನಶೀಲರಾಗಲು ನೆರವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೇ ಅವರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯವಾದ ಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಲು ನೆರವಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರೇರಣೆಗೊಂಡು, ಈಗ ಅವರೇ ಪ್ರೇರಕರ ಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಅಲ್ಪೋರದ ಅರ್ತೋಲದಲ್ಲಿರುವ ಕಿರಿಯ ಪ್ರೌಢ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀ ಕೇಶರ್ ಸಿಂಗ್ ಮನಕೋಟಿಯವರು ಹೇಳಿದ್ದೇನೆಂದರೆ, ಅವರು ಮೊದಲಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿನ ಯಾವುದೇ ಕಿಟಕಿಗಳಿಗೆ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು. ಅವರು ಗ್ರಾಮಸ್ಥರನ್ನು ಸಂಪರ್ಕಿಸಿ, ಪೋಷಕರ ಸಭೆಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದರು ಮತ್ತು ಹೂ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಬೆಳಸಲು ಹಾಗೂ ಕಟ್ಟಡ ದುರಸ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಅವರು, ಗ್ರಾಮದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವ ಒಂದು ನಾಟಕವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ, ವನ್ಯ ಮೃಗಗಳು ಏಕೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವಂತಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದರು. ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಮುದಾಯದವರು ಇವರನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದರಲ್ಲದೇ ಇವರಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ

ಸಹಕಾರವನ್ನು ನೀಡಿದರು. “ಸರಾಸರಿ ಸಮದ್ರ ಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತ ಎತ್ತರ”ದ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಅವರು ಬಹಳ ಸರಳವಾದ ವಿಧಾನವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡಿದ್ದರು, ಇದನ್ನು ಅನಂತರ ಪಠ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗಿರುವ ಸಮರ್ಪಣಾ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿಗಳ ಪಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಯಿತು. ಈಗ ಅವರು ನಿವೃತ್ತರಾಗಿದ್ದರೂ, ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಸುಮಾರು 27 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ, ಶ್ರೀ ನರೇಂದ್ರ ಕುಮಾರ್ ಬಹುಗುಣ ಅವರು ಚಮೋಲ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿನ್ನ ಸರ್ಕಾರಿ ಇಂಟರ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪರಿಸರ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಪರಿಸರ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಶಾಲೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ತರುವ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಅವರು ಶಾಲೆಯನ್ನು ಪರಿಸರಾತ್ಮಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಬಂದು ಭಾಗವಹಿಸುವಂತೆ ಅವರು ನೀಡಿದ ಕರೆಗೆ, ಅನೇಕ ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಗುಂಪುಗೂಡಿದರು. ಸಮುದಾಯದ ಭಾಗವಹಿಸುವಿಕೆಯೊಂದಿಗೆ ಅವರು ಗಡಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಮಲಾರಿ ಮತ್ತು ಗಂಶಾಲ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಮರ ಬೆಳೆಸುವ ಬೃಹತ್ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ಮಹಿಳೆಯರ ಭಾಗವಹಿಸುವಿಕೆಯೊಂದಿಗೆ ಅನೇಕ ಮರಗಳನ್ನು ಉಳಿಸುವ ಮತ್ತು ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಮರಗಳನ್ನು ನೆಡುವ ನಿದರ್ಶನವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಇದರ ಅನಂತರ ಅವರು ಗ್ರೋಸ್ಟೈನ್‌ನ ಲಂಗಸಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಇಂಟರ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿ ಕಾರ್ಯಶೀಲರಾಗಿದ್ದರು. ಮುಖ್ಯ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದಾಗಲೂ ಇವರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಪ್ರಯೋಗಾತ್ಮಕ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಗ್ರೋಸ್ಟೈನ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೀರಿನ ಅಭಾವವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಇವರು, ಪಾಲಥೀನ್ ನೀರಿನ ಟ್ಯಾಂಕ್ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು, ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿನ ಶಿಕ್ಷಕರು, ಮುಖ್ಯ ಶಿಕ್ಷಕರನ್ನು ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರನ್ನು ಪ್ರೇರೇಪಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೇ ಶಾಲೆಗಳ ಜಿಲ್ಲಾ ಇನ್‌ಸ್ಟೆಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಇತರರಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಇವರು ಉತ್ತರಾಖಂಡದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಜಂಟಿ ನಿರ್ದೇಶಕರಲ್ಲ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಉತ್ತರ ಕಾಶಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವರ್ಮಿಘಡ್‌ನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿರುವ ಸಬೇಂದ್ರ ಸಿಂಗ್, ‘ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ಮೊದಲು, ನನಗೆ ಏನಾದರೂ ಸೃಜನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು ಎನಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ನನಗೆ ಯಾವುದೇ ಅವಕಾಶಗಳು ಕಂಡುಬರಲಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದೆ. ನಮ್ಮ ಭೂಮಿ, ನಮ್ಮ ಜೀವನ, ವಿಷಯದಲ್ಲಿ

ತರಬೇತಿ ಹೊಂದಿದ ಅನಂತರ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲವಾಗಲು ನನಗೆ ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಕೋನ ಮತ್ತು ಅವಕಾಶ ಎರಡೂ ದೊರೆಯಿತು. ಜನರು ಶಾಲೆಗೆ ಬಂದು ನನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದಾಗ, ನನ್ನ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡ ಉತ್ತೇಜನ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ನಮ್ಮ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಸಮಾಜವು ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕೆಲವು ಆರೋಗ್ಯಕರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ನೈತಿಕ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ಕೆಟ್ಟ ಆಚರಣೆಗಳು, ಕೆಡುಕು ಮತ್ತು ಮೂಢನಂಬಿಕೆಗಳೂ ಇವೆ. ಇವುಗಳಿಂದಾಗಿ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ನೈಜ ಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗಾಗಿ, ಪ್ರಸ್ತುತ ನಂಬಿಕೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುವುದು ಹಾಗೂ ಕೆಡುಕುಗಳು ಮತ್ತು ಮೂಢನಂಬಿಕೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಪನಂಬಿಕೆ ಮೂಡಿಸುವುದು- ಇವೆಲ್ಲವೂ ಶಿಕ್ಷಣದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೊಳಗೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಬಹಳ ಮುಖ್ಯ. ಶಿಕ್ಷಕರು ಸಮಾಜದ ಒಂದು ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಭಾಗ. ಇವರು ಅನೇಕ ತಲೆಮಾರುಗಳಿಂದ ಸಮಾಜದ ಒಂದು ಭಾಗವೇ ಆಗಿರುವಾಗ, ಇದರ ಒಳ್ಳೆಯ ಮತ್ತು ಕೆಟ್ಟ ರೂಢಿಗಳು, ಅವುಗಳ ಒಳಿತು ಕೆಡುಕುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಂದಿಸದಂತಿರಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ಆದರೆ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಶೋಧನೆಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸಿದ್ದಾರೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅವರ ದೃಷ್ಟಿಕೋನ ಮತ್ತು ಗ್ರಹಿಕೆಗಳು ಬದಲಾಗಿವೆ. ಹೊಸದಾಗಿ ಪೆಪ್‌ಶಲ್ ದ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿರುವ ಶ್ರೀ ಮದನ್ ಸಿಂಗ್ ದೇಖ್ಲಿ ಪರಿಸರ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮೊದಲು, ಇತರ ಜನರಂತೆ ನಾನೂ ಮೂಢನಂಬಿಕೆ, ಅಸ್ವಸ್ಥ್ಯತೆಗಳನ್ನು ನಂಬುತ್ತಿದ್ದೆ ಹಾಗೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನೀರಿನ ಅಭಾವ ಹಾಗೂ ಜಲ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಬತ್ತುವಿಕೆಗೆ ಕಾರಣವೆಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದೆ. ಇಂತಹಾ ಆಲೋಚನೆಗಳು ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ಆಳದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿದ್ದವು. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ನಾನು ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಲು ಮತ್ತು ಸತ್ಯಾಸತ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲು ಎಂದೂ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಿಲ್ಲ. ರಜಸ್ವಲೆಯಾದ ಹೆಂಗಸರು ಅಥವಾ ಬಾಣಂತಿಯರು ನೀರಿನ ಮೂಲಗಳಾದ ಬಾವಿ, ಕೆರೆ ಅಥವಾ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಅಥವಾ ನೀರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಜಲದ ಸೆಲೆಯು ಬತ್ತಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನೇ ಹೊಂದಿದ್ದೆನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವಾಗ ಜಲ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಬತ್ತಿ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು ಬೇರೆ ಇವೆ ಎಂದು ನನಗೆ ತಿಳಿದು ಬಂದಿತು. ಅಲ್ಲದೇ ನನ್ನ ಹಿಂದಿನ ಪೂರ್ವಗ್ರಹಗಳು ನನಗೇ ಅರಿವಾಗದಂತೆ ಬದಲಾದವು’ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ನಮ್ಮ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಶ್ರಮ ದುಡಿಮೆಗೆ ಯಾವುದೇ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಶಿಕ್ಷಣವು ಇದನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಅನಾದರಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿಸಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ, ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ತರಗತಿಯ ಒಳಗೇ ನೀಡಬೇಕು ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಪುಸ್ತಕಗಳ ಮೂಲಕವೇ ನೀಡಬೇಕು ಎಂದು ಪೋಷಕರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವಂತಾಯಿತು. ಶಾಲಾ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಗ್ರಾಮದ ಕಡೆಗೆ ಬರುವುದನ್ನು ಕಂಡು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಕೂರಿಸಿ ಪಾಠ ಹೇಳಿಕೊಡುವ ಬದಲು ಏಕೆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ಶಿಕ್ಷಕರನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರು. ಇಂತಹಾ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಗ್ರಾಮಸ್ಥರೊಂದಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಕರು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾದ ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ನೀಡಿತು. ಬದಲಾವಣೆಗೆ ಒಂದು ಚಳುವಳಿಯು ಹೀಗೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು.

ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ, ಮೇ ತಿಂಗಳ ಮೊದಲ ಹದಿನೈದು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು ಮುಗಿದು ಶಾಲೆಯು ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚುತ್ತಿದ್ದು, ಶಾಲಾ ಅವಧಿಯು ಜುಲೈನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸರಿಯಾಗಿ ನನಗೆ ನಿಗದಿತ ದಿನಗಳು ನೆನಪಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಅದು ಮೇ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಘಟನೆ. ಕಾಮಾ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿನ ಕಿರಿಯ ಪ್ರೌಢ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ನಾನು ಪರಿಸರದ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ವಸ್ತು ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಗಂಗಾನದಿಯ ಫಲವತ್ತಾದ ಹೊಲ ಗದ್ದೆಗಳನ್ನು ಹಾದುಹೋಗಿ ಕಾಮಾ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ತಲುಪಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಕಿಲೋ ಮೀಟರ್ ಬೆಟ್ಟ ಹತ್ತಿ ವಸ್ತು ಪ್ರದರ್ಶನ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಶಾಲೆಯನ್ನು ತಲುಪಿದೆ. ಹತ್ತಿರದ ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದ ಬಂದ ಪುರುಷರು, ಮಹಿಳೆಯರು ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳಿಂದ ಶಾಲೆಯ ಸಣ್ಣ ಮೈದಾನವು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿತ್ತು.

ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ನಾಟಕವು ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಅದು ತಂಗಾ ಗ್ರಾಮದ ಮಹಿಳಾ ಮಂಗಳ ದಳವನ್ನು ಜಂಜನಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಎಂಟನೇ ತರಗತಿಯ ಒಂದು ಪಠ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಒಟ್ಟು ಸಮುದಾಯದ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಬಳಕೆ, ನಿರ್ವಹಣೆ ಮತ್ತು ವಿತರಣೆಯಿಂದಾಗುವ ಲಾಭಗಳ ವಸ್ತು ವಿಷಯವನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ತಂಗಾ ಗ್ರಾಮದ ಮಹಿಳೆಯರು ಒಟ್ಟಾಗಿ, ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಹಿಂದೆ ಭೂ ಕುಸಿತಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಬೀಳುಬಿದ್ದ ಜಮೀನಿನಲ್ಲಿ ಸಸಿ ನೆಡುವುದು, ಅರಣ್ಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಪಶು ಸಂಗೋಪನೆಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದರು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಯಿತು. ಬರಗಾಲದ ಸಮಯದಲ್ಲೂ ಇವರು ನೆರೆ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮೇವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಒಂದು ಪ್ರದರ್ಶನದಿಂದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಮುದಾಯದ ಮನ ತುಂಬಿತು.

ನಾಟಕವು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ, ಕೆಲವು ಮಹಿಳೆಯರು ಮುಖ್ಯಶಿಕ್ಷಕರನ್ನು ಭೇಟಿಯಾಗಲು ಬಂದರು. ಸ್ವತಃ ಪರಿಸರ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯದ ಬೋಧಕರಾಗಿದ್ದ ಮುಖ್ಯಶಿಕ್ಷಕರನ್ನು ಅವರು ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದ್ದೆಲ್ಲಾ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ನಡೆದದ್ದೇ ಎಂದು ಕೇಳಿದರು. ಮುಖ್ಯಶಿಕ್ಷಕರು ಹೌದೆಂದು ಹೇಳಿ ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸಲು ತಮ್ಮನ್ನು ಅನಂತರ ಭೇಟಿಯಾಗುವಂತೆ ತಿಳಿಸಿದರು. ಈ ಘಟನೆಯ ನಂತರ ಆ ಶಾಲೆಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಲು ನನಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯವೇ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಚರ್ಚೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿದ ಅನಂತರ, ಶಿಕ್ಷಕರಾದ ತ್ರಿಲೋಕ್ ಸಿಂಗ್‌ರವರು ನೀವು ಹಿಂದೆ ಬಂದಾಗ ಕೆಲವು ಮಹಿಳೆಯರು ತಂಗಾ ಮಹಿಳಾ ಮಂಡಲದ ಬಗ್ಗೆಯ ನಾಟಕವನ್ನು ನೋಡಿದ ಅನಂತರ ಭೇಟಿಯಾಗಿ ಕೆಲವೊಂದು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಬಂದಿದ್ದು ನೆನಪಿದೆಯೇ ಎಂದು ನನಗೆ ಕೇಳಿದರು. ಈ ಮಹಿಳೆಯರು ಅವರ ಗ್ರಾಮದ ನೆರೆಯ ಗ್ರಾಮವಾದ ಇಡನೇರ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಬಂದವರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಅವರು ನಡೆದ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು.

ಇಡನೇರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಮತಟ್ಟಾದ ಮತ್ತು ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿ ಇದೆ ಎಂದು ಈ ಮಹಿಳೆಯರು ಹೇಳಿದರು. ವ್ಯವಸಾಯದ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಕಾಮಾ ಗ್ರಾಮದ ಹಳೆಯ ಕಾಲುವೆಯನ್ನೇ ಇಡನೇರ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೂ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಕೆಲವು ಸಮಯದ ಅನಂತರ ಒಂದು ವಿವಾದ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿತು. ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ, ದಿನ ಬಿಟ್ಟು ದಿನ ಸರದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡೂ ಗ್ರಾಮದವರು ಕಾಲುವೆಯ ನೀರನ್ನು ಬಳಕೆ ಮಾಡುವಂತೆ ನ್ಯಾಯಾಲಯವು ಸಲಹೆಯನ್ನು ನೀಡಿತ್ತು. ಇಡನೇರ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದು, ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದಾಗಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿನ ಕೆಲವೇ ಕುಟುಂಬಗಳಿಗೆ ನೀರು ಪೂರೈಕೆಯಾಗುವಂತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕಾಮಾ ಗ್ರಾಮವು ಸಣ್ಣ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ದಿನ ನೀರಿನ ಬಳಕೆಯಾಗದೇ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ, ಇಡನೇರ ಗ್ರಾಮದ ನಿವಾಸಿಗಳಿಗೆ ಕಾಲುವೆಯನ್ನು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಡಲು ಆಸಕ್ತಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇಷ್ಟನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ ಅನಂತರ ಅವರು ತಂಗಾ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದಂತೆ ಇಲ್ಲೂ ಮಾಡಬಹುದೇ ಎಂದು ಕೇಳಿದರು, ಅದಕ್ಕೆ ಅವರು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯಿರಿ, ಏನಾದರೂ ಸಹಾಯ ಬೇಕಾದಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೇಳಿ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದರು.

ಪರಿಸರದ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನದ ಕೆಲವು ದಿನಗಳ ತರುವಾಯ ಇಡನೇರದ ಮಹಿಳೆಯರು ಸಭೆ ಸೇರಿ ಮಹಿಳಾ ಮಂಗಳ ದಳವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಕಾಲುವೆಯ ನಿರ್ವಹಣೆ ಮಾಡಲು ಮತ್ತು ಶುಚಿಗೊಳಿಸಲು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕುಟುಂಬದಿಂದಲೂ ಒಬ್ಬರು ಬರುವಂತೆ ಅವರು ಕೋರಿದರು, ಕಾಲುವೆಯ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ದಿನಗಳನ್ನು ನಿಗದಿಪಡಿಸಿದರು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮ ಪಂಚಾಯತಿಯನ್ನು ಕಾಲುವೆ ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸುವಂತೆ

ಮಾಡಿದರು. ತರುವಾಯ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕುಟುಂಬದಿಂದಲೂ 10 ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಒಂದು ನಿಧಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳಾ ಸಿಂಚಾಯಿ ಮಂಡಲವು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು. ಕಾಲುವೆಯ ಮೇಲೆ ಮೊದಲ ಮತ್ತು ಸಮಾನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಕಾಮಾದ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರೊಂದಿಗೆ ಮಾತುಕತೆ ನಡೆಸಿದರು. ಅವರು ಕಾಮಾದ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರನ್ನು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲುವೆಯ ನೀರನ್ನು ತಮ್ಮ ವ್ಯವಸಾಯದ ಅಗತ್ಯತೆಗೆ ಮೊದಲು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಉಳಿದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇಡನೇರ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರಿಗೆ ಬಳಸಲು ಅನುಮತಿಸುವಂತೆ ಕೇಳಿದರು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾಮಾದ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ಒಪ್ಪಿಗೆ ನೀಡಿದರು. ಈಗ ಕಾಮಾದ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು 3-4 ದಿನ ನೀರನ್ನು ಬಳಕೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಇಡನೇರ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರಿಗೆ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆ ಮಾಡಲು ಕಾಲುವೆಯ ನೀರು ದೊರಕುತ್ತಿದೆ. ಇದು ಈ ಎರಡೂ ಗ್ರಾಮಗಳ ನಡುವಿನ ಬಾಂಧವ್ಯ ಉತ್ತಮವಾಗಲು ನೆರವಾಯಿತು.

ತರಗತಿಯ ಹೊರಗೆ ಕಲಿಯುವ ಆನಂದ

ಮಕ್ಕಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಹೊರಾಂಗಣ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಕಲಿಯಲು ಇಷ್ಟಪಡುವರು. ತಮ್ಮ ಸುತ್ತಲಿನ ಪರಿಸರವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಗ್ರಾಮದ ನಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅರಿಸಲು ಇಷ್ಟಪಡುವರು. ಗ್ರಾಮದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಅವರು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು, ಹುಲ್ಲಿನ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಯಲು, ಮರ, ಬೆಳೆ, ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ನೀರು ಹಾಗೂ ನೀರಿನ ಮೂಲಗಳನ್ನು ಮಾಪನ ಮಾಡುವುದನ್ನೂ ಆನಂದಿಸುವರು. ತಾವು ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಓದಿ ತಿಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಸುತ್ತಲಿನ ಪರಿಸರದೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕಿಸಿ ನೋಡಲು ಬಯಸುವರು ಮತ್ತು ಇತರ ಮಕ್ಕಳೊಂದಿಗೆ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲು ಬಯಸುವರು.

ಚೈಕಾನ್‌ನ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಪೂರ್ವ ಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಗಿಡದ ಸಸಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಬೀಜಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಮಾರನೇ ದಿನ, ಸಿಂಗರೋಲಯ ಮಕ್ಕಳು ಬೀಜಗಳನ್ನು ತಂದರು, ಆದರೆ ಲಾಂಕೋಲ್‌ನ ಮಕ್ಕಳು ಬಂಜೆ (ಒಣ) ಮರದಿಂದ ಯಾವುದೇ ಬೀಜವೂ ದೊರಕಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ವರದಿ ಮಾಡಿದರು. ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಸಿಂಗರೋಲ ಮಕ್ಕಳು ತಂದ ಬೀಜವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಬೀಜವು ಗಿಡವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಾಗ, ಲಾಂಕೋಲ್‌ನ ಒಬ್ಬ ಹುಡುಗಿ "ನಮ್ಮ ಗ್ರಾಮದ ಬಂಜೆ (ಒಣ) ಮರಗಳು ಏಕೆ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಿಲ್ಲ?" ಎಂದು ಕೇಳಿದಳು.

ಅನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ, ಶಾಲೆಯ ಸುತ್ತಲಿರುವ ಮರಗಳಲ್ಲೂ ಒಂದೂ ಬೀಜವಿಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದ. ಎಲ್ಲರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಶಿಕ್ಷಕರು "ಮರಗಳು ಮತ್ತು ಗಿಡಗಳು ಸಾಯುವುದು ಹೇಗೆ?" ಎನ್ನುವ ವಿಷಯವನ್ನು ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು ಮತ್ತು ಮರಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಡಿಯುವುದರಿಂದ ಆಗುವ ಅಪಾಯಗಳನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಚರ್ಚಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಸಿಂಗರೋಲಯ ಮತ್ತು ಲಾಂಕೋಲ್ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನಾವಳಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಗ್ರಾಮದ ಹಿರಿಯರನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ತಮ್ಮ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಹೇಳಿದರು. ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು, ಮೇವು ಸಂಗ್ರಹಣೆಯ ಅಭ್ಯಾಸಗಳೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಮರದ ಕೊಂಬೆಗಳ ವಾರ್ಷಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಅಳತೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಮರಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಆಹಾರದ ಬಗ್ಗೆ ಪಾಠಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಒಂದು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕರ ಸಹಾಯದೊಂದಿಗೆ ತನಿಖೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಾಯಿತು. ಮರದ ಕೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ವಾರ್ಷಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನೂ ಮೀರಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಕಡಿದರೆ, ಮರಗಳು ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲುಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯು ನಿಂತು ಅವು ಬೀಜ ನೀಡುವುದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಚಿಗುರುವಿಕೆಯೂ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅವು ದೀರ್ಘಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಾಯುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಮಳೆಯ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಒಂದು ಯೋಜನೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಚರ್ಚೆಯನ್ನು ನಡೆಸಲಾಯಿತು.

ಭಾಗೇಶ್ವರದ ದೇವಲೇಟ್‌ನ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಯ ಶಿಕ್ಷಕರಾದ ಶ್ರೀ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಆರನೆಯ ತರಗತಿಯ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಭೂಗೋಳ ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟದಿಂದ ಎತ್ತರದ (ಆಲ್ಟಿಟ್ಯೂಡ್‌ನ) ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. 'ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಆಲ್ಟಿಟ್ಯೂಡ್ (ಎತ್ತರ) ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲು ನನಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಮೂರು ದಿನಗಳ ತರುವಾಯ, ಪರಿಸರ ವಿಜ್ಞಾನದ ಶಿಕ್ಷಕರೊಬ್ಬರು ಇದೇ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ತರಗತಿಯ ಹೊರಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡೆ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ನನಗೆ ಕುತೂಹಲ ಮೂಡಿತು. ಅಗಲವಾದ ಒಂದು ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದೊಂದು ಕಲ್ಲಿನ ತುಂಡನ್ನು ಅವರು ಇಟ್ಟಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಆ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಎತ್ತರದ ಅರ್ಧಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿದ್ದರು. ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟವನ್ನು ಸೊನ್ನೆ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸುವ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದರು. ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ನೀರಿನ ಮಟ್ಟವನ್ನು ಸಮುದ್ರದ ಶೂನ್ಯ ಮಟ್ಟವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲು

ತಿಳಿಸಿ ಕಲ್ಲನ್ನು ಬೆಟ್ಟ/ಪರ್ವತ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸುವಂತೆ ಹೇಳಿ ಮಾಪಕವನ್ನು ಬಳಸಿ ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಎತ್ತರವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಆಫ್ಟರ್‌ಸ್ಕೂಲ್ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಿರುವುದನ್ನು ಮಾರನೆಯ ದಿನ ನಾನು ಕಂಡುಕೊಂಡೆ.

ಇದಲ್ಲದೇ, ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಜ್ಞಾನದ, ವಿಜ್ಞಾನದ ಮತ್ತು ಗಣಿತದ ಅನೇಕ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿಸಲು ಅವರಿಗೆ ಯಾವರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ದೊರಕಿತು ಎಂಬ ತಮ್ಮ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಶಿಕ್ಷಕರು ಹಂಚಿಕೊಂಡರು.

References:

- 'Hamari Dharti Hamara Jivan' for Class 6, 7 and 8, Department of Education, Uttarakhand and Uttarakhand Seva Nidhi Paryavaran Shiksha Sansthan, Almora, 2009
- Environmental education: Hamari Dharti Hamara Jivan - Some Experiences in Uttarakhand, Uttarakhand Seva Nidhi, Almora, 2005

ದಿವಾನ್ ಸಿಂಗ್ ನಾಗರಕೋಟೆಯವರು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಲೋರಾದಲ್ಲಿರುವ ಅಜೀಂ ಪ್ರೇಮ್‌ಜಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ಅವರು ಪರಿಸರ ವಿಜ್ಞಾನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರತ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಅವರು ಲಕ್ನೋದಲ್ಲಿರುವ ಗಿರಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನಾ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ಅವರು ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಪರಿಸರ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಇವರು ಹನ್ನೊಂದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಉತ್ತರಾಖಂಡ್ ಸೇವಾ ನಿಧಿ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಸರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅವರು ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿಯಲ್ಲಿ, ಪಠ್ಯ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಪರಿಷ್ಕರಣೆ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ಕಾರ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನೆರವು ನೀಡುವುದರಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇವರು ಕೃಷಿ ಆರ್ಥಿಕತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕುಮಾವ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪತ್ರಿಕೆಯಾದ 'ಹಿಂದೂಸ್ತಾನ್'ಗೆ ಇವರು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಅಲೋರಾದಲ್ಲಿರುವ ಕುಮಾವ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ವಿಭಾಗದ ಸಂದರ್ಶಕ ಬೋಧಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರನ್ನು ಸಂಪರ್ಕಿಸಬೇಕಾದ ವಿಳಾಸ diwan.singh@azimpremjifoundation.org. ಅನುವಾದಕರು: ಸುಧಾ ಎಚ್.ಜಿ., ಪರಿಶೀಲನೆ: ಇನಿ ಪೆರಿಯೋಡಿ.